

KE STAVU TEORETICKÉ DISKUSE V HISTORICKÉ VĚDĚ

ERNST HANISCH

Kultura dějin

Historická věda je jen jednou ze složek historické kultury. Historickou kulturou se přitom rozumí všechny formy, ve kterých je přítomno vědění o minulosti.¹ Patří sem ústní vyprávění, ať v rodině nebo při hospodském posezení, patří sem různá památná místa, která přes svoji mlčenlivost vypovídají o mnohém, například Mauthausen, patří sem i zvučné hlasy médií. Nejúspěšnější kurz historie v Rakousku uspořádal Hugo Portisch na stanici Österreich II, říkám to bez závidi. V takové změti hlasů a v takovém přívalu obrazů se historická věda musí osvědčit ve všech směrech. Vykonává něco jako kritický dohled nad kolektivními vzpomínkami.² Jejím úkolem není hledat, nýbrž objasňovat, obezřetně a nezaujatě zvažovat všechna stanoviska.³ Historik Karl Lechner v roce 1946 u příležitosti oslav 950. výročí vzniku Rakouska snil o jeho věčné úloze, jež spatřoval v poslání Rakouska uskutečnit Boží záměr. Lechner však nakonec svůj úkol nesplnil – stal

¹ Wolfgang HARTWIG, *Geschichtskultur und Wissenschaft*, München 1990.

² Jacques Le GOFF, *Geschichte und Gedächtnis*, Frankfurt/M. 1992.

³ Jürgen KOCKA, *Geschichte und Aufklärung*, Göttingen 1989; Hans-Ulrich WEHLER, *Geschichtswissenschaft heutzutage: Aufklärung oder „Sinnstiftung“?* V: tentýž, *Die Gegenwart als Geschichte*, München 1995, s. 189–201.

se z něj jen další ideolog.⁴ Stejně jasně se historická věda musí postavit proti černému mýtu o Rakousku, který nyní vládne v intelektuálních rozpravách: Rakousko jako bašta všeho špatného, Rakousko jako „společnost vrahů“, či jak znějí všechna ta libá označení.⁵ Osvědčený prostředek jako je historické srovnávání vytváří vztahy, které působí proti takovým mýtům, jak zlatým tak černým.

Funkce kritické kontrolní instance se také naprosto neomezuje jen na moderní dějiny. Groteskně nabubřelé sebevědomí moderních dějin je v nebezpečí, že zúží historické hloubkové perspektivy a sedne na lep příliš módnímu nereflektovanému používání pojmů, představ a ideologemů.⁶ Tato objasňovací funkce historické vědy je však dnes předmětem diskuse v intelektuální postmoderně. Dovolte, abych začal trochu zešíroka.

Dvě velké teoreticko-metodické diskuse

Teoreticko-metodického repertoáru německy mluvící historické vědy se zlom v roce 1945 dotkl jen málo. Vítr, který ve třicátých letech tak pronikavě rozvířil francouzskou historickou vědu, pronikal do německy mluvícího prostoru jen slabě. Jistě, našli se historikové, kteří se v padesátých letech snažili nalévat mladé víno do starých měchů: Theodor Schieder, Werner Conze, Otto Brunner – poslední jméno poukazuje ostatně na intelektuální škody, ke kterým také při denacifikaci v Rakousku docházelo. Paradigma poněkud zmodernizovaného historismu, který se přizpůsobil demokracii, zůstalo jako celek nesporné.⁷

⁴ Gernot HEISS, „*Eine Kette von Begebenheiten*“, v: *Das Millennium. Essays zu Tausend Jahre Österreich*, Wien 1996, s. 18. Zcela jinak srov. úvod: Richard G. Plaschka a Gerald Stourzh v: *Was heißt Österreich? Inhalt und Umfang des Österreichbegriffs vom 10. Jahrhundert bis heute*, Wien 1995.

⁵ Ernst HANISCH, „*Selbsthaß*“ als Teil der österreichischer Identität, v: *Zeitgeschichte* 23 (1996).

⁶ Dobrým opačným příkladem je nástupní řeč Josefa Ehmera na univerzitě v Salzburgu z 9. ledna 1996: „Alter und Generationenbeziehungen. Historische Betrachtungen zu aktuellen Problemen.“

⁷ Hans-Ulrich WEHLER, *Historische Sozialwissenschaft und Geschichtsschreibung*, Göttingen 1980; Georg G. IGGERS, *Geschichtswissenschaft im 20. Jahrhundert*, Göttingen 1993, s. 4–62.

Změna nastala v 60. letech. Nová generace chtěla nové dějiny. Chtěla kritickou historickou vědu s emancipačním záměrem, jak svorně pateticky žádala. Povstalecké nálady 60. let – heslo generace roku 1968 – podporovaly hledání nového paradigmatu; tendence, jako byla recepce nedogmatických marxistických pozic a setkání s americkou sociologií, podněcovaly novou formu historiografie, která se brzy začala označovat jako historická sociologie. Protože její hlavní protagonisté Hans-Ulrich Wehler a Jürgen Kocka byli brzy povoláni do Bielefeldu, mluvilo se také o Bielefeldské škole.⁸

Charakteristickým rysem této školy bylo výrazné teoretické sebevědomí a odvaha pouštět se do reflektujících i polemických debat, otevřenost vůči jiným sociálním vědám, zdůrazňování strukturních dějin proti dějinám událostí, podpora hospodářských a sociálních dějin proti dějinám politickým, upřednostňování sociologických kategorií ‚analýza‘ a ‚vysvětlení‘ před historickými kategoriemi ‚vyprávění‘ a ‚porozumění‘. Jak už patří k vytváření nového paradigmatu, představitelé sociálních dějin⁹ – tak sami sebe nazvali – obsadili brzy vlivné katedry, obklopili se svými studenty, vydávali svůj časopis „Geschichte und Gesellschaft“ a svoji publikační řadu a organizovali svůj aparát citátů.

Vliv tohoto paradigmatu se nakonec ukázal účinným. I takový teoretický protivník jako Thomas Nipperdey, který se snažil založit reflektovaný neohistorismus, přece jen ve svých velkých Německých dějinách (s úvodní provokativní větou: „Na počátku byl Napoleon“) podlehl kouzlu sociálních dějin.¹⁰ Byla by to napínavá práce a navíc pěkná intelektuální zábava sledovat, jak byly psány Wehlerovy Dějiny společnosti a Nipperdeyovy Německé dějiny ve vzájemné konkurenci

⁸ S rozličnými odstíny: Hans-Ulrich WEHLER, *Zur Lage der Geschichtswissenschaft in der Bundesrepublik 1949-1979*, v: tentýž, *Historische Sozialwissenschaft und Geschichtsschreibung*, Göttingen 1980, s. 13-41; Winfried SCHULZE, *Deutsche Geschichtswissenschaft nach 1945*, München 1993; pro rakouské prostředí: Günter FELLNER, *Ludo Moritz Hartmann und die österreichische Geschichtswissenschaft*, Wien 1985.

⁹ Jürgen KOCKA, *Sozialgeschichte. Begriff, Entwicklung, Probleme*, Göttingen 1986.

¹⁰ Thomas NIPPERDEY, *Deutsche Geschichte*, 3. Bde., München 1983/1992, zde 1. Bd. s. 11; tentýž, *Nachdenken über die deutsche Geschichte*, München 1986.

¹¹ Hans-Ulrich WEHLER, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, 3. Bde., München 1987/1995.

a jak si navzájem replikují¹¹. To si zde však musím odříci. Zkušebním polem nové historie bylo celé dlouhé 19. století, otázka zvláštní německé cesty (Sonderweg) a s tím spojená otázka: Jak se mohl dostat ve vysoce industrializované a vysoce civilizované společnosti k moci národní socialismus?¹²

Tato nová ortodoxie se stala v 80. letech předmětem útoků. I zde to byl zčásti problém generační. Ekonomickou stagnací a přerušením budování univerzit se vysoce kvalifikovaní historikové ocitli na okraji akademického života. Pomocí historických dílen se podle anglického vzoru pokoušeli založit hnutí „dějiny zdola“, či „kopej tam, kde stojí“. První rovina, která zahrnovala rozličné proudy, se nazývala „dějiny každodennosti“ a byla se vši rozhodností zaměřena proti strukturálním dějinám bielefeldské školy.¹³ Jak se dalo čekat, následovala okamžitě papežská klatba (Pan Wehler, vůdčí osobnost mého vědeckého života, mi ráčí prominout. Celá pointa přitom spočívá právě v tom, že Wehler dává rozhodně přednost interpretační linii antikatolické a já jako rakouský katolík se zjevně bez pojmu „papež“ neobejdu). V každém případě vyslovil Wehler tuto klatbu na exponovaném místě, v týdeníku „Die Zeit“, oblíbeném listu německé inteligence. Mluvílo se o sociálně romantických, sentimentálních vyznáních něčeho, čemu říkají „small is beautiful“, o lesklých zelenavých mýdlových bublinách, o citově silných, ale duchem slabých „bosých historických“.¹⁴

Meze hospodářského růstu, na které ukázala ropná krize a ekonomická stagnace od poloviny 70. let, vedly k ostré kritice teorií modernizace, které s různými odstíny určovaly perspektivy bádání historické sociologie. Nastupující změna perspektivy se odvrátila od strukturálních a procesních dějin, které prohlásila za „studené“ a „odlidštěné“. Jako pole pro své bádání objevila malé životní světy, poku-

¹² Helga GREBING, *Der „deutsche Sonderweg“ in Europa 1806–1945. Eine Kritik*, Stuttgart 1986.

¹³ *Alltagsgeschichte. Zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen*, ed. A. Lüdtke, Frankfurt/M. 1989; Peter BORSCHHEID, *Alltagsgeschichte – Modetorheit oder neues Tor zur Vergangenheit?* v: *Sozialgeschichte in Deutschland*, ed. Wolfgang Schieder, 3.Bd., Göttingen 1987, s. 78–100.

¹⁴ Hans-Ulrich WEHLER, *Alltagsgeschichte. Königsweg zu neuen Ufern oder Irrgarten der Illusionen?* v: *tentýž, Aus der Geschichte lernen?*, München 1989, s. 130–151.

silu se ponořit do proudu subjektivity a postavila dějiny zkušenosti, mikrohistorické „dějiny v malém“ proti makrohistorickým dějinám společnosti.¹⁵ Na německém sjezdu historiků v Berlíně v r. 1984 pak došlo k rozhodující kontroverzi. Hans Medick, teoreticky vyzbrojený představitel dějin každodenního života, už nehledal argumenty v ekonomii a sociologii – velkou inspirací zde byl Max Weber –, nýbrž v etnologii.¹⁶ Za zázračnou metodickou zbraň byl považován „těsný popis“ (thick description) Clifforda Geertze, modelovými dějinami byla kniha Carlo Ginzburga „Sýr a červi. Svět mlynáře kolem roku 1600“.¹⁷

Společným zůstal zpočátku společensko-historický přístup, avšak časem se těžiště přesunulo od sociálních věd ke studiím o kulturních praktikách. S nástupem historické antropologie se pak vynořilo nové paradigma zároveň s časopisem stejného názvu, které na sebe vázalo stále více badatelských kapacit.¹⁸ Dějiny monarchie jsou podle nich stejně důležité jako dějiny monarchie nebo dějiny dělnické třídy.¹⁹ Byla to fascinace tím, co je cizí, co je vzpurně umíněné, co stojí stranou, co se vzpírá hladkému procesu modernizace. Feministická historie, jeden z nejvíce expandujících proudů v toku historie, se vydala podobným směrem.²⁰

¹⁵ Jürgen KOCKA, *Sozialgeschichte zwischen Struktur und Erfahrung. Die Herausforderung der Alltagsgeschichte*, v: tentýž, *Geschichte und Aufklärung*, s. 29–44.

¹⁶ Důležitý příspěvek: Hans MEDICK, „Missionare im Ruderboot?“ *Ethnologische Erkenntnisweisen als Herausforderung an die Sozialgeschichte*, v: *Geschichte und Gesellschaft* 10 (1984), s. 295–319.

¹⁷ Clifford GEERTZ, *Dichte Beschreibung. Beiträge zum Verstehen kultureller Systeme*, Frankfurt/M. 1987; Carlo GINZBURG, *Der Käse und die Würmer. Die Welt eines Müllers um 1600*, Frankfurt/M. 1979. Česky jako *Sýr a červi. Svět mlynáře kolem roku 1600*, Praha 2000.

¹⁸ Wolf LEPENIES, *Probleme einer Historischen Anthropologie*, v: *Historische Sozialwissenschaft*, ed. Reinhard Rürup, Göttingen 1977, s. 126–159; Dieter GROH, *Anthropologische Dimensionen der Geschichte*, Frankfurt/M. 1992; *Das Schwein des Häuptlings. Beiträge zur historischen Anthropologie*, ed. Rebekka Habermas, Berlin 1992. Časopis *Zeitschrift historische Anthropologie* vychází od roku 1993.

¹⁹ *Sozialgeschichte, Alltagsgeschichte, Mikro-Historie*, ed. Winfried Schulze, Göttingen 1994, s. 10.

²⁰ *Geschlechterverhältnisse im historischen Wandel*, ed. Hanna Schissler, Frankfurt/M. 1993; 18th International Congress of Historical Sciences 1995. *Proceedings*, Montreal 1995, s. 47–64.

Postmoderna a „lingvistický obrat“

Spory se vyostřily, když se objevila postmoderna. Zde je nutné podívat se na anglosaskou diskusi.²¹

V jednom z klíčových textů postmoderny ohlásil Jean-Francois Lyotard konec „velkého vyprávění“. Myslel tím poselství osvěty a emancipace, byla však také míněna každá obsáhlá teorie, která by mohla tvořit strukturu dějin posledních staletí.²² Odmítá se „velké vyprávění“, protože eliminuje periferii události a popírá kreativitu difference a požaduje koherenci dějin, která ve skutečnosti neexistuje, a vyhýbá se hlubším, podstatným otázkám.²³

Výklad přítomnosti jako postmoderny byl pokusem najít odpověď na dluhy modernizace. Tato odpověď vycházela z umění, architektury a literatury, která se v 70. letech domnívala, že prostředky umělecké avantgardy byly vyčerpány a že je nezbytné najít nový hravý způsob, jak se stavět k epochám a stylům.²⁴ Odtud pronikl postmoderní diskurs do duchovních a sociálních věd. To, co dávalo jasný smysl jako označení uměleckého a intelektuálního hnutí, narazilo v sociologii na aporii, neboť západní proces modernizace pokračoval nezadržitelně dále. Poselství o konci metavyprávění však našlo určitou odezvu u postmarxistů a postosmašedesátníků, kteří museli zpracovat zhroucení svých nadějí.

Dominance sociologie se octla v kleštích především v USA. Politické klima určoval nový konzervativismus, který obviňoval sociologii z toho, že zničila mýtus amerických dějin, že poskvřnila slávu Ameriky a že zbavila trůnu hrdiny;²⁵ na druhé straně přivedla demokratizace

²¹ Georg G. IGGERS, *Geschichtswissenschaft im 20. Jahrhundert*, s. 87–96; tentýž, *Zur „linguistischen Wende“ im Geschichtsdenken und in der Geschichtsschreibung*, v: *Geschichte und Gesellschaft*, 21 (1995) s. 557–570. Já zde používám části ze svého článku „Die lingvistische Wende“. *Geschichtswissenschaft und Literatur*, vyšlo 1996.

²² Jean-Francois LYOTARD, *Das postmoderne Wissen*, Wien 1986, s. 112.

²³ Dorothy ROSS, *Grand narrative in American Historical Writing: From Romance to Uncertainty*, v: *The American Historical Review* 100 (1995), s. 651–677.

²⁴ Wolfgang WELSCH, *Unsere postmoderne Moderne*, Weinheim 1987; Angela McROBBIE, *Postmodernism and Popular Culture*, London 1994.

²⁵ *Journal of Social History*. Special Issue: Social History and the American Political Climate, vol. 29. Supplement.

a otevření univerzit v 60. letech do vědy jiné sociální vrstvy, nová etnika a především také ženy, což podpořilo multikulturní perspektivy a radikálně zpochybnilo charakter západní civilizace jako modelu. Obžaloba relativistů zní: sociální vědy jsou jen sociální konstrukt, řada lingvistických konvencí, vypracovaná mocenská hra, aby si Západ zajistil bohatství na této zemi.²⁶

100. svazek vlivné „The American Historical Review“ tento vývoj velmi pěkně odráží. Frontispis ukazuje redakci z r. 1895: důstojní pánové s tuhými límečky, v doprovodu svých dam; redakce z r. 1995 je neuspořádaný houf mužů a žen v košilích a džínách. Text obsahuje kritickou námitku vůči velkým vyprávěním amerických dějin, hlasy roditelů Američanů a Afroameričanů a Dominika LaCapry, s nímž se ještě setkáme v souvislosti s jeho s programovým textem o dějinách, jazyce a čtení. Jeho typologie historické četby vnáší totiž do diskuse nový rozměr. Z toho, že LaCapra chápe interpretaci dekonstrukce jako kreativní „strong misreading“, (inspiroval se u Derridy a de Mana), musí empirickému historikovi běhat mráz po zádech.²⁷

Tím anglosaská diskuse vyvolala jiný obrat než diskuse německá, kterou určoval protiklad každodenních dějin a historické antropologie vůči historické sociologii. Tam se nestala vedoucí vědou etnologie – ačkoli model „těsného popisu“ nepřestal mít vliv – ale spíše lingvistika, sémiotika a literární věda. Jazyk se přitom chápe jako samoregulující systém znaků, který neukazuje na žádnou mimojazykovou skutečnost, ale je sám o sobě hierarchický. Jazyk je částí diskurzu o moci.²⁸ Zaměření na „jazyk“ se pokouší logicky interpretovat z pozice ekonomie, sociologie a politiky.

Kenneth Barkin označil tradici postmodernismu jako „německou“ ve svých základech. Postmodernismus byl sice vynalezen ve Francii a nadšeně přijat v USA, avšak za Foucaultem stál Nietzsche, za Lacanem Freud, za Derridou Heidegger, za Saussurem Frege.²⁹

²⁶ Joyce APPLEBY et al., *Telling the Truth about History*, New York 1995.

²⁷ Dominik LaCAPRA, *History, Language, and Reading: Waiting for Crillon*, v: *American Historical Review* 100 (1995), s. 811–819.

²⁸ Georg G. IGGERS, *Zur „linguistischen Wende“ im Geschichtsdenken und in der Geschichtsschreibung*, v: *Geschichte und Gesellschaft* 21 (1995), s. 557, s. 566.

Hranice mezi -ismy, tzn. mezi poststrukturalismem (Foucault), dekonstruktivismem (Derrida) a obratem v lingvistice (Saussure, Rorty) nejsou ostré. Dávat všem těmto tendencím jenom nálepku postmodernismu není zcela korektní, avšak zjevné nepřátelství vůči teorii modernizace – (a v historiografii pak nepřátelství vůči historické sociologii) – takovou typizaci dovoluje.³⁰

Diskuse o postmoderně se dotkla německé historiografie teprve později. Především to byl Jörn Rüsen, kdo se pokusil přijmout ve zprostředkující pozici výzvu postmoderny, a zachovat přitom „zásadní složky moderny, metodické racionality“.³¹ Radikální postmoderní jazykoví žongléři se proti tomu pokoušejí nahradit historickou kontextualizaci dekontextualizací. Místo stanoviska, které by mohlo být předmětem diskuse, tedy kritizovatelného, propagují absenci stanovisek. Záchranu hledají v roztržitosti a torzovitosti. Nechtějí hierarchii relevantního a méně relevantního. Popírají strukturu, proces, událost, sociální změnu, tedy stavební kameny sociologicky inspirované historické vědy; hloubkové dimenze zplošťují do blýskavého povrchu. Radikální postmodernistická teorie dějin sahá zpět k romantickému protestu proti osvětě, k „estetice fragmentu“ (Friedrich Schlegel). Podle ní podléhá každá syntéza tlaku konceptu, vypouští a nivelizuje; je proto odmítnuta jako „poslední vzepětí staré školy“ (Karl Stocker).³² Na místo syntézy, která postupuje hierarchicky, má nastoupit „anarchická (nebo ‚demokratická‘) suma nezávislých historických miniatur“.³³

²⁹ Kenneth BARKIN, *Bismarck in a Postmodern Age*, v: *German Studies Review* 18 (1995), s. 247.

³⁰ *Geschichte schreiben in der Postmoderne. Beiträge zur aktuellen Diskussion*, ed. Christoph Conrad, Stuttgart 1994.

³¹ Jörn RÜSEN, *Postmoderne Geschichtstheorie*, v: K. H. Jarausch u.a. (ed.), *Geschichtswissenschaft vor 2000. Perspektiven der Historiographieggeschichte, Geschichtstheorie, Sozial- und Kulturgeschichte. Festschrift für George G. Iggers zum 65. Geburtstag*, Hagen 1991, s. 32; tentýž, „Moderne“ und „Postmoderne“ als Gesichtspunkte einer Geschichte der modernen Geschichtswissenschaft, v: *Geschichtsdiskurs* 1. Bd., ed. Wolfgang Küttler u.a., Frankfurt/M. 1993, s. 17–30.

³² *Der lange Schatten der Historiographie oder: Barocke Aufklärung*, v: *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften* 6 (1995), s. 91.

³³ Frank R. ANKERSMIT, *Historismus, Postmoderne und Historiographie*, in: *Geschichtsdiskurs*, 1. Bd., s.72.

Nizozemský filozof dějin Frank R. Ankersmit se pokouší chápat postmoderní teorii dějin jako radikalizaci historismu. Rankeův koncept dějin jako něčeho individuálně zvláštního se obrátil proti meta-vyprávění Hegelovy filozofie.³⁴ Ankersmit chce, aby moderní historická věda nepoužívala žádné globální teorie à la Hegel, ale jen kontrolovatelné teorie středního dosahu. Proto nachází svůj historiografický ideál v mikrohistorii, to znamená ve všem, co bylo dosud považováno za irrelevantní, triviální a periferní. Tato mikrohistorie podle něho reprezentuje už jenom sebe samu, a jako moderní (!) malířství nemá už ani ona žádný „předmět“, neodkazuje na žádnou realitu ležící mimo ni, nýbrž absorbuje realitu v zobrazování; v návratu k historismu je postmoderní historie povýšena na „umění“.³⁵ Dějiny už nejsou rekonstrukcí minulosti, nýbrž jsou kontinuální hrou se vzpomínáním. (Je třeba čestně přiznat, že praktikové mikrohistorie jako Hans Medick se od tohoto postmoderního fragmentarizování jasně distancovali³⁶.)

Mezi jazykovými kejklíři postmoderny a strážci starého pořádku vládne boj, který jedna feministická medievistka z Kolumbijské univerzity stručně charakterizovala pod titulem „Chvála fragmentů. Dějiny jako komedie“.³⁷

Jazyk a dějiny

Na tuto výzvu historická věda opravdu může reagovat, avšak bez hysterie. „Obratu v lingvistice“ by měl historik produktivně využívat, zejména proto, že bude nucen číst „texty“ opět přesněji, dále proto, že mu umožní přemýšlet o funkci a hranicích jazyka, který používá,

³⁴ Frank R. ANKERSMIT, *The Origins of Postmodern Historiography*, v: *Historiography between Modernism and Postmodernism*, ed. J. Topolski, Amsterdam 1994, s. 90.

³⁵ Frank R. ANKERSMIT, *History and Topology – The Rise and Fall of Metaphor*, University of California Press 1994, s. 122.

³⁶ Hans MEDICK, *Mikro-Historie*, v: *Sozialgeschichte, Alltagsgeschichte, Mikro-Historie*, s. 43.

³⁷ Caroline Walker BYNUM, *Fragmentierung und Erlösung. Geschlecht und Körper im Glauben des Mittelalters*, Frankfurt/M. 1991, s. 16.

a konečně také proto, že jazyk mu za určitých okolností umožňuje podat dějiny novým způsobem. V podobě médií se objevila konkurence knihám. Vedle textového archivu nabízí moderní kultura dějin také obrazovou paměť: „visual history“ dobývá na trhu stále větší podíl. Televize stírá – zdánlivě – hranice mezi zažitou skutečností a fantazií, každopádně vyžaduje nové úsilí kritiky pramenů.³⁸

„Obrat v lingvistice“ opět upozornil historiky na to, že předěl mezi událostí a fikcí není železná opona. Samy prameny přenášejí fantastično, bez historikovy imaginace se neobejde žádné nalézání souvislostí mezi událostmi, žádná interpretace, která má nějaký obsah, žádná nová smělá vysvětlení; je to však kontrolovaná a kontrolovatelná fikce! Všechny pojmy a koncepty historické vědy jsou do určité míry „konstrukty“, jsou závislé na položení otázky.³⁹ Hranice mezi fakty a fikcí však existuje a je pro historika životně důležitá. Mezi literaturou, rétorikou a historií je rozdíl, který nelze překlenout. Jakmile si historik formuluje svoji otázku, musí se pustit do tvrdé práce při vyhledávání a kritice pramenů. Úrovně reality, ke které se jednotlivé prameny vztahují, musí být od sebe přísně odděleny. Literární texty podléhají jiným zákonům než texty vědecké. Historicko-vědecké výpovědi podléhají „právu pramenů na veto“ (Reinhard Koselleck) jako poslední instanci, a musí zůstat intersubjektivně ověřitelné; literární texty mají dovoleno mnohem více volnosti při zacházení s realitou. Na tomto rozdílu musíme znovu důrazně trvat. Jen tento rozdíl, který zajišťuje metodickou kontrolovatelnost při výzkumu, zaručuje vědecky racionální jádro historie.

Zvláštní zájem poutá diskuse Marwicka s Whitem. Athur Marwick, který napsal klasický úvod do historiografie (*The Nature of History* 1990³), v jedné polemice vytkl obecně postmodernistům, že ve svých metahistorických spekulacích zcela zanedbávají praxi empiricky pra-

³⁸ Jörn RÜSEN, *Postmoderne Geschichtstheorie*, s. 34; R. SCHÖRKEN, *Begegnung mit Geschichte. Von außerwissenschaftlichen Umgang mit der Historie in Literatur und Medien*, Stuttgart 1995.

³⁹ Hans Robert JAUSS, *Der Gebrauch der Funktionen. Formen der Anschauung und Darstellung der Geschichte*, v: *Formen der Geschichtsschreibung*, ed. Reinhart Koselleck, München 1982, s. 415–451.

cujících historiků.⁴⁰ Vědeckoteoretičtí historikové ve své odpovědi namítali, že praxe historiků je vůči předpokladům jejich práce slepá. Jsou v zajetí předsudků common-sensu a stále používají teoreticky zcela neověřené předpoklady.⁴¹ Hayden White, vzděláním medievista, který se v jednom interview označil jako „marxista“, vyrostl tak z okrajové pozice do postavení vůdčí osobnosti.⁴² White rehabilitoval rétorické formy a narativní diskurz, přičemž historická i mytická vyprávění jako lidské univerzálie jsou pro něho principiálně stejná.⁴³ S historickými texty nakládal jako s texty literárními, hledá modelovost vypravěčské struktury (emplotment) a používá rétorickou techniku trópů jako formu analýzy, aby odhalil hloubkovou strukturu historiografie. Je příznačné, že White ohraničuje svůj demonstrační materiál skoro bez výjimky „zlatým věkem dějepisectví v 19. století“, a že dělá velký oblouk přesně kolem Maxe Webera.⁴⁴ Změnu paradigmatu, která v historické vědě proběhla v 60. letech (ve Francii již dříve), White úmyslně vynechává. Není pochyb, že jazykové zobrazení je více než pouhý ornament; jazyk a diskurs se aktivně podílejí při utváření sociální reality. V citlivosti pro jazyky historie mohou být práce Haydena Whitea velmi užitečné. Avšak empiricky pracující historikové budou číst spíše s podivem, že vykonávají „poetický akt“, když volí pojmové strategie k vysvětlení a předložení údajů.⁴⁵

Spor mezi Whitem a Marwickem má přitom ještě význam. Zatímco White pokládá metaforiku za ústřední topos dějepisectví, za formu, která charakterizuje komplexnost historické zkušenosti, trvá Marwick na co možná nejpečlivější definici pojmů, na jejich vzájemném

⁴⁰ Arthur MARWICK, *Two Approaches to Historical Study: The Metaphysical (Including Postmodernism) and the Historical*, v: *Journal of Contemporary History* 30 (1995), s. 5–35; Hayden WHITE, *Response to Arthur Marwick*, v: tamtéž, s. 233–246.

⁴¹ Christopher LLOYD, *For Realism and Against the Inadequacies of Common Sense: A Response to Arthur Marwick*, v: *Journal of Contemporary History* 3 (1996) s. 191–207.

⁴² *Human Face of Scientific Mind. An Interview with Hayden White*, v: *Storia della Storiografia* 24 (1993), s. 5–21.

⁴³ Hayden WHITE, *Die Bedeutung der Form. Erzählstruktur in der Geschichtsschreibung*, Frankfurt/M. 1990, s. 11.

⁴⁴ Hayden WHITE, *Metahistory. Die historische Einbildungskraft im 19. Jahrhundert in Europa*, Frankfurt/M. 1991, s. 9–14.

⁴⁵ Hayden WHITE, *Metahistory*, s. 11.

vymezení a přesnosti.⁴⁶ Stále platí věta Karl Vosslera: Krása vědeckého jazyka spočívá v jeho přesnosti.⁴⁷ Metafora patří k repertoáru rétoriky, zakrývá slabiny ne dosti pečlivě vypracované analýzy. Obě pozice však naznačují extrémy. Historické dějepisectví žije z jasnosti a přesnosti svého pojmového aparátu. O tom by nemělo být sporu. Avšak – jak na to upozornila Joan W. Scott z hlediska poststrukturalistického feminismu – každá definice současně něco vylučuje: „meanings are constructed through exclusions“⁴⁸ – historik jako producent vědění musí dát při tvorbě svého pojmu vždy pozor, co přitom vyloučí. To platí především při určování kritérií relevance. Na druhé straně se sotva najde historický text, který se zcela obejde bez metafory. Přes veškeré úsilí o preciznost obsahuje jazyk historie jistou míru „sémantické polyvalence“ (Pietro Rossi).⁴⁹ Lingvistická propast mezi označovaným a označujícím zůstává nepřeklenutelná. Proto metaforika nemusí znamenat vždy slabost analýzy – každý z nás se patrně přistihne, jak se před pojmovou náročností uchýlí k metafoře –, metaforika může také pomoci vybudovat otevřenější strukturu textu, může vědomě vnášet do hry víceznačnosti, může podněcovat čtenáře, aby se zamyslel atd.

Tváří v tvář holokaustu docházejí relativismu à la Hayden White argumenty. Počítá-li jen „mínění“ a rétoriku, pak budou mít revizionisté, kteří holokaust popírají, stejně tak pravdu jako historikové „konečného řešení“.⁵⁰ White, který se nepočítá k revizionistům, se pokouší o ústup vytvořením nové rétoriky, jakéhosi „middle voice“, které odkoukal z literární tvorby Prousta, Joyce a jiných.⁵¹ To však zdá se není řešení problému, zda jsou skutečně všechny historické udá-

⁴⁶ Tamtéž, s. 426–484; Arthur MARWICK, *Two Approaches*, s. 6n.

⁴⁷ Cit. u: Hubert MARKL, Im Anfang war das Wort, v: Frankfurter Allgemeine Zeitung, 24. 2. 1996.

⁴⁸ Joan W. SCOTT, *Gender and the Politics of History*, New York 1988, s. 7.

⁴⁹ Cit. u: Wolfgang J. Mommsen, Die Sprache des Historikers, v: *Historische Zeitschrift* 238 (1984), s. 71.

⁵⁰ *Probing the Limits of Representation. Nazism and the „Final Solution“*, Cambridge Mass. 1992.

⁵¹ Hayden WHITE, *Historical Emplotment and the Problem of Truth*, v: *Probing the Limits*, s. 48n.

losti „infinitely inerpretable and ultimately undecidable“.⁵² To, že historická realita má mnoho vrstev a že snese různé interpretace, je pro historiky společným jměním. Je však každá interpretace, vezme-li v úvahu co možná nejvíce pramenů, ve skutečnosti rovnocenná? Empiricky pracující historikové budou muset říci tomuto „metahistorickému“ postulátu rozhodně „ne“.

Pokus Dominicka LaCapry pak může být chápán jako užitečná myšlenka. LaCapra říká, že text je „spletenec protiv“; historik se ocitá v nepřetržitém dialogu se svými prameny a tento dialog má dvě strany: „Dobry čtenář je také pozorný a trpělivý posluchač“.⁵³ Tuto myšlenku ještě rozšířil Jerzy Topolski: Historik vede dialog s minulostí, se sebou samým a se svými čtenáři – v užším smyslu s vědeckou obcí.⁵⁴

Profesionalizace historické vědy a vytvoření formálních odborných jazyků přineslo velké problémy pro zprostředkování historie široké veřejnosti. Ve hře je však i hodně zbytečného naparování a předvádění, aby se udělal dojem na kolegy z oboru. Větší smysl bude mít rozlišování mezi dějepisným bádáním, obracejícím se na kolegy v odborných časopisech a mezi kompletním zpracováním, určeným publiku, které bývá vždy definováno jako „vzdělané publikum“. Přitom je možné používat také různých forem jazyka. Přímo v německém jazykovém prostoru – to budiž řečeno jasně – by měla posloužit jako korektiv zarputilé honby za pojmy anglosaská tradice. Wolfgang J. Mommsen upozornil na to, že historická jazykověda může splnit svoji kritickou osvětovou činnost jen tehdy, když její jazyk získá také publikum, a že vůbec možnost historické zkušenosti závisí na jazyku jako na zprostředkovateli.⁵⁵ Jedině jazyk je prostředníkem mezi názorností, smyslovostí a zobecňujícím, teoreticky motivovaným myšlením. Mezi suchým, racionálním jazykem vědy a emotivní řečí rétoriky a mezi po-

⁵² Tamtéž, s. 38.

⁵³ Dominick LaCAPRA, *Geistesgeschichte und Interpretation*, v: *Geschichte denken. Neubestimmungen und Perspektiven moderner europäischen Geistesgeschichten*, Frankfurt/M. 1988, s. 77.

⁵⁴ Jerzy TOPOLSKI, *A Non-postmodernist Analysis of Historical Narratives*, v: *Historiography between Modernism and Postmodernism*, Amsterdam 1994, s. 37.

⁵⁵ Wolfgang J. MOMMSEN, *Die Sprache des Historikers*, s. 57–82.

kusem přesvědčit – nebo přemluvit – čtenáře leží určitá šedá zóna. Právě v ní je ovšem také skryto nebezpečí. Ke konkretizaci a názornosti se má dospět většinou citáty z pramenů. Vyplatilo by se jednou zjistit, jak, kdy a kde historikové citáty používají.

Poslední bod: poststrukturalistická analýza diskurzu rozdvajila také dějiny pohlaví; viz spor mezi Joan Scottovou a Louisem Tilly, případně Lindou Gordonovou.⁵⁶ Tvrdá verze feministického chápání postmoderny, jakou zastupuje filozofka Judith Butlerová, žádá smrt metafyziky, smrt člověka, smrt dějin. Zatímco smrt metafyziky může nechat historičky chladnými, s koncem dějin jim sebere předmět jejich úsilí a se smrtí subjektu není výchozí bod pro emancipaci. Za tím se však skrývá otázka mnohem radikálnější: Existuje vůbec něco jako historická realita, nerozpouští se do textů a debat? Má západní racionalita univerzální platnost nebo je pouze falokratická a etnocentrická?

Jaký je náš dnešní stav?

V historické vědě je takový chaos a taková pluralita jako nikdy předtím. Je tu stále více nových disciplin s vlastními jazyky, s vlastními časopisy, kongresy, předáky, nohsledy a rituály. Tuto nepřehlednost je možné chápat buď z hlediska teorie modernizace jako diferenciaci, nebo ji lze postmoderně slavit jako fragmentarizaci. Přesto však babylónské zmatení jazyků brání stále více v komunikaci mezi historiky samotnými a zanechává veřejnost v bezradnosti. Postulát osvěty, v úvodu poněkud pateticky pojmenovaný úřad strážce historie, narazil v disciplíně samotné na její hranice. Vím samozřejmě, že většina rakouských historiků dělá svoji práci, aniž by se starala o diskuse v Paříži nebo New Yorku. Avšak jedná se o základní principy historické práce. Historici si budou muset dát pozor přinejmenším tehdy, když jim

⁵⁶ Geschlechterverhältnisse im historischen Wandel, s. 30. Seyla Benhabib, Judith Butler, Der Streit um Differenz, Feminismus und Postmoderne in der Gegenwart, Frankfurt/M. 1993, s. 112–15; L'Homme 6 (1995), s. 78–97.

feministické historičky šlápnu na palec – jako ten, komu se to vícekrát stalo, vím, jaká je to bolest. Politika ignorování je špatná. Z této situace pomůže jen ofenzivní a exaktní argumentace.

Vzhledem k tomuto zmatení získává nový význam paradigma sociálních dějin: jako uvědomělý pokus o propletení diskursů, jako pokus sjednotit co nejvíce speciálních oblastí. Řečeno poeticky s Petrem Handkem: „ein Ordnen, ein Auffächern, ein Lichten, ein Durchlüften des Chaos oder der sogenannten Wirklichkeit.“⁵⁷ Mluvit o sociálních dějinách v postmoderní intelektuální situaci by ovšem vyžadovalo novou přednášku.

Přeložila Marie Opavová

⁵⁷ Peter HANDKE, *Mein Jahr in der Niemandsbucht*, Frankfurt/M. 1994, s. 215.